

GELİŞİMSEL PSİKOPATOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Emine Zinnur Kılıç*

ÖZET:

Amaç: Bu yazıda amaç gelişimsel psikopatolojinin dayandığı temelleri gözden geçirmektir. Ruhsal gelişim sürecinin anlaşılmasında birçok bilim alanının birlikte çalışması gereklidir. Bu alanlardan gelen verilerin sentezi ve kullanılan yaklaşımlar bu yazıda özetlenmiştir.

Yöntem: Gelişimsel psikopatoloji ruhsal gelişim sürecini anlamada kullanılacak bir bakış açısı olarak ilk kez 1970'lerde Rutter tarafından gündeme getirilmiştir. Temelde biyolojik bir bakış açısı içeren bu yaklaşım gelişim sürecine genel sistemler kuramı çerçevesinden bakmayı ve patolojik gelişim süreçleri ile normal gelişim süreçlerini birlikte ele almayı amaçlar. Bu yaklaşım ruhsal gelişimi yaşamboyu süren bir süreç olarak ele alır ve bireysel farklılıklar olabileceğini kabul eder. Ruhsal yapının bileşenlerinin genetik ve çevre etkileşimi içerisinde nasıl geliştiğini inceler. Risk etmenlerini ve koruyucu etmenleri birlikte ele almak gereğini ortaya koyar. Çocuk ve erişkin psikopatolojisi arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerde görülen devamlılık ve devamsızlıklar temel araştırma alanlarından birisini oluşturur. Rutter'ın bu yaklaşımını özetlediği çalışmalar ve konferanslardan alıntılar bu yazının temel noktasını oluşturmuştur.

Sonuç: Gelişimsel psikopatolojinin yaklaşımını kavramak çocuk ve ergen psikiyatristlerinin değerlendirmede çok boyutlu bir bakış açısı kazanmasını sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım aynı zamanda çocuklarda görülen ruhsal sorunları çözümlenmede hangi noktalar üzerinde durulması gerektiği konusunda da bir çerçeve çizmesi açısından yararlı olacaktır.

Anahtar sözcükler: gelişimsel psikopatoloji, ruhsal gelişim.

SUMMARY: BASIC CONCEPTS OF DEVELOPMENTAL PSYCHOPATHOLOGY

Objective: The aim of this article is to review the basic tenets of developmental psychopathology. Different scientific disciplines have to work together to understand the process of mental development. This article aims to summarize the ways of synthesising data from different research areas .

Methods: Developmental psychopathology is a term that was first introduced by Rutter in 1970's as a way of looking at developmental processes. This approach which has a biological basis looks at development in a systems theory perspective and considers both normal and abnormal developmental processes as a whole. The aim is to examine the components of developmental processes in a genetic and environment interaction context. This approach stresses the need to understand the protective and risk factors together. It examines the relations between child and adult psychopathology and looks for both continuities and discontinuities in terms of psychopathology. Rutter's articles and conference notes that he summarizes developmental psychopathology approach form the basics of this article.

Conclusion: Understanding the basics of developmental psychopathology approach will help the child and adolescent psychiatrists to acquire a multidimensional perspective . This kind of approach will also be helpful to provide us with a framework about how to handle children's problems in therapy.

Key words: developmental psychopathology , mental development

BİREYİN RUHSAL GELİŞİMİNE BAKIŞIN TARİHÇESİ

İnsanoğlunun gelişim süreci, bu süreçte bireylerin farklı biçimlerde yol almasının nedenlerini araştırmak her dönemde bilim için en önemli konulardan birisi olmuştur. Wiener (2000) psikanalitik kuramın gelişimi sürecinde Freud'un başlangıçta psikopatolojinin ortaya çıkış nedenlerini açıklarken yapı ve yatkinlik gibi etmenlerden de söz ettiğini ancak daha sonra bunu değiştirdiğini söylemektedir. Kişiliğin yaşamın ilk yıllarında oturduğu ve bundan sonra önemli değişiklik-

ler olmayacağı görüşü kişilik gelişimi ile ilgili görüşlere öncülük etmiştir. Ancak daha sonra 1950' lerde Bowlby nin çalışmaları ile bebeklikte anne yoksunluğunun kalıcı sorunlara neden olduğu görüşü ortaya çıkmış, 1960' lardan itibaren bu görüş de sorgulanmaya başlanmıştır. 1970 lerde çocukluk travmalarının fantazi değil gerçek olduğunun ortaya çıkmasından sonra uzun süre, travma, ortaya çıkan psikopatolojinin tek açıklayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bütün ruhsal olayların çevresel etmenlere tepki gibi değerlendirildiği bir dönemden sonra giderek biyolojik psikiyatrinin güçlenmesiyle ailesel geçiş ve bozuklukların genetik kökenleri üzerinde durulmaya

* Prof. Dr., Ankara Üniv. Tıp Fak. Çocuk Psikiyatristi Anabilim Dalı, Ankara.

başlanmış ve psikiyatrik bozukluklar beyin hastalıkları olarak ele alınmaya başlanmıştır . Bugün geldiğimiz noktada insan yavrusunun gelişimini biyolojik ve çevresel etmenler arasındaki karmaşık süreçlerin etkilediği düşüncesi egemen olmuştur. Birçok kuram gelişim sürecini basamaklar olarak ele alır. Ancak bu yaklaşım genelde gelişimin karmaşık ve çok etmenli oluşunu açıklamaktan uzaktır. Ayrıca da herkes için geçerli tek bir yol olduğu varsayımına dayanır ki bu bizim bildiğimiz gerçeklikle uyuşmamaktadır. Gelişim sürecini açıklamaya çalışan yeni modellerin temel ilkesi şudur: "Karmaşık ve çok belirleyenli süreçler tek değişkenlerin ayrı ayrı ele alınması ile çözümlenemez." Bu yüzden de farklı alanların bilgi alışverişi içinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin David Magnusson (1996) gelişimsel biyoloji, gelişimsel psikoloji, fizyoloji nöropsikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi birçok alanın kesiştiği gelişim alanından yeni bir bilimsel disiplin: gelişim bilimi doğması gerektiğini söylemektedir.

GELİŞİMSEL PSİKOPATOLOJİ KAVRAMI NEDİR?

Rutter 70 ve 80 lerde ortaya çıkan eğilimden söz ederken çocuk gelişimi ve çocuk psikiyatrisi alanlarının uzun süre ayrı araştırma alanları olduğunu ve gelişimsel psikopatoloji yaklaşımının bu iki alanı bütünleştirmeyi hedeflediğini söylemektedir. Böylece gelişimsel ve klinik araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması ile hem bireysel davranış patolojilerinin kökenlerini aydınlatmaya yarayacak, aynı zamanda gelişime de ışık tutacak bir araştırma alanı ortaya çıkacaktır. Rutter'ın (1996) tanımına göre gelişimsel psikopatoloji: "gelişimsel farklılıkları ve psikopatolojik varyasyonları açıklamak; psikopatolojinin kökenleri ve süreçlerinde rol oynayan mekanizmaları anlamak için kullanılan soru sorma ve araştırma biçimlerini içerir. Nedensel mekanizmaları anlamak için nörobiyolojik, psikolojik ve sosyokültürel bakış açılarını bütünleştirme amacı güden bir yaklaşımdır."

Cichetti ve Cohen (aktaran: Cummings ve ark. 2000) gelişimsel psikopatoloji alanının genlerden

topluma uzanan ve tüm yaş gruplarıyla ilgilenen geniş bir çerçeve oluşturduğunu söylemektedir. Bu konuda genel olarak gelişime yaşamboyu yaklaşımın ve biyolojik bir bakış açısının gerektiğidir. Gelişimsel bir bakış açısının hem çocuk ve ergen hem de erişkindeki psikiyatrik bozuklukları anlamada çok önemli bir yeri olacaktır. Sroufe ve Rutter 'a (1984) göre gelişimsel psikopatoloji: " Psikopatolojiye yönelirken gelişimsel psikolojinin yaklaşımlarını kullanır ve gelişimsel sapsmaları merkezde tutar. Biyolojik, psikolojik ve psikososyal yaklaşımların çocuk ve ergen gelişimindeki rolünün bütünleştirilmesini içeren bir bakış açısı getirir. Bu nedenle de cinsiyet farkları, davranışlardaki süreklilikler ve değişiklikler, risk etmenleri ve koruyucu etmenler, bozukluk ve davranışların gelişimsel açıdan sınıflandırılması ve gelişimsel psikopatoloji modelleri oluşturma, bu alanın çalışmaları içindedir."

Kısaca gelişimsel psikopatoloji, ruhsal bozuklukların kökenleri ve süreçlerinde rol oynayan mekanizmaları anlamak için kullanılan soru sorma ve araştırma biçimlerini içerir. Bilinen bilgileri yeni bir bakış açısı altında ekolojik bir perspektif içinde inceler.Bu bakış açısı geleneksel olarak birbirini izleyen basamaklardan oluşan bir gelişim sürecinin varlığını kabul etmez. Süreci birbirini etkileyen birçok sistemin ilişkisi içinde ele almayı amaçlar. Bireysel gelişimi, karmaşık, çok belirleyenli ve bütün bir süreç olarak kabul eder. Döllenmeden ölüme kadar giden bu süreçte hem bireye özgü biyolojik, zihinsel ve davranışsal etmenleri, hem de çevreye ilişkin sosyal ve fiziksel etmenlerin birlikte rol oynadığını kabul ederek bu ilişkileri ele almayı amaçlar. Genetik yatkınlık ve psikososyal etkiler arasındaki ilişkiyi ele alır. Dayanıklılığı ve zedelenebilirliği neyin belirlediği, ve bu sorulara genetik/paylaşılmayan çevre ikilemi çerçevesinden nasıl yaklaşılabileceğini sorgular. (Rutter 1996).

Psikolojik gelişimin en önemli bölümünde çevre, kişinin çevresindeki diğer insanlar anlamına gelir. Birey çevreye tepki gösterir, çevresini etkiler, çevresinde olup bitenleri anlamlandırır ve çevresini değiştirir, çevre de bunun karşılığında bireyi etkiler. Birey ve çevresi birlikte bir sistem olarak değişirler. Bazı davranışlar tüm insan türüne

özgüdür ve çevre farklı da olsa etkilenmez. Bazı davranışlar ise çevreye göre değişiklik gösterir. Örneğin dil öğrenme becerisi tüm insan türüne özgü iken hangi dilin öğrenileceğini belirleyen çevredir. Bateson'a (1996) göre gelişimsel özelliklerin her birinin insan türünün geliştiği çevreye uyum sürecinde doğal seçilme sonrası ortaya çıkan özellikler olduğunu kabul etmek gerekir.

En önemli kalıcı özelliklerden birini bebeklerin başka bireylerle ilişki kurması oluşturur. Bu ilişkiler giderek karmaşıklaşır ve çok ayrıntılı kişilerarası ilişkiler algısına dönüşür. Bu süreç içerisinde sosyalizasyon ve kültüre uyum süreci işler. Erken dönemdeki ilişkilerin daha sonra gelişecek kişiliğe etkileri son derece büyük farklılıklar gösterebilir. Çocuklarda davranışların okul ve evde farklılaşması daha sonra bireylerin farklı roller içerisinde farklı rol kimlikleri oluşturmalarına dönüşür. Burada en önemli rol dış gerçekliğin iç modellerine verilmiştir. Bowlby (aktaran: Hinde 1996) kendilik ve bakım veren kişiler arasındaki ilişkilerle ilgili iç modellerin gelecekteki davranışlar açısından büyük önem taşıdığını ileri sürmüştür. Bu tür modeller bir miktar kalıcılık taşımakla birlikte esnekler ve ilişkiler gelişip değişimle uğradıkça da güncelleştirilebilirler. Bu iç model kavramı nesne ilişkileri kuramı ile bağlantılandırılabilir ve sosyal davranışın gelişiminin anlaşılmasında önemli bir araç olabilir (Hinde 1996).

GELİŞİMSEL PSİKOPATOLOJİ YAKLAŞIMININ YARARLANDIĞI ALANLAR:

1. EVRİMSEL BİYOLOJİ

Gelişimsel psikopatoloji alanının en temel dayanaklarından birisi evrimsel biyoloji alanından gelen bilgilerdir. Hangi davranışların öğrenilmiş, hangilerinin içgüdüsel olduğunu bilmek gelişim sürecinin mantığını anlamada yol gösterici olacaktır. Evrimsel biyolojiden gelen kanıtlar bugünkü bozuklukların bir çoğunun kökeninde insanoğlunun geçirdiği evrim sürecine ilişkin değişikliklerin ve genetik farklılıkların rol oynuyor olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Hangi davranışların öğrenilmiş, hangilerinin içgüdüsel olduğuna ilişkin pek çok tartışma sürüp gitmektedir. Örneğin Bateson (1996) insanlar

için dil gelişiminin içgüdüsel bir beceri olduğunu ileri sürmektedir. Bateson'a (1996) göre eğer bir davranış gelişimin belli bir aşamasında ortaya çıkıyor, bireyler arasında genetik farklılıklara uygun bir farklılık gösteriyor ise; bu aktivite evrim süreci sonunda son işlev düzeyine ulaşmış ise; türün bütün üyeleri tarafından paylaşılıyor ve düzenli bir davranışsal sistemin özelliklerini gösteriyor ise; içgüdüsel bir davranış olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle de bazı görüşlere göre dil becerisi insan bireyi için içgüdüsel bir davranış olarak kabul edilebilir.

İnsanoğlunun geçmişteki atalarının o döneme özgü uyumlarının şimdiki zamanda yaşandığında sorunlar ortaya çıkarabileceği düşünülmelidir. Örneğin yüksek ateşin mikrop öldürücü etkisi vardır ama belli düzeyin üzerinde müdahale edilmesi gereken tehlikeli bir duruma dönüşür.

Yine Bateson'ın (1996) anlatımına göre insanoğlunun evrimsel gelişim sürecinde eş seçimi mutlaka çok önem taşır ve farklı çevresel koşulların eş seçimi sürecini etkilemesi kaçınılmazdır. Eş seçimini etkileyen en önemli ipuçlarının yüzde saklı olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü yüz kişinin karşısındakini tanıması için önemlidir. İnsanoğlunun ilk dönemlerini düşünecek olursak kendi kabilesinden eş seçme ile farklı kabileden eş seçme arasında bir denge olması gerekecektir. Aynı kabileden eş seçmenin en önemli sakıncaları : sorunlu genlerin bu durumda tam olarak ortaya çıkacak olması ve hızlı çoğalan parazitlerin hücre özelliklerini çok daha kolay izleyerek yavrunun immün sisteminden kaçabilecek olmalarıdır. İnsanın ataları açısından düşünüldüğünde dışardan eş seçimi de birçok zorluk içerir. Uzak bir eş aramak bir başka yere yolculuk yapmayı içerir ve tehlikeli olabileceği gibi zaman da alacağı için bir üreme mevsiminin kaçırılmasına neden olur. İkinci bir sorun ise birbirinden farklı kalıtılan sistemlerin uyumsuz olabilesidir.. Örneğin diş büyüklüğü ve şekli ile çene büyüklüğü ve şekli kalıtılan özelliklerdir. Birbirinden bağımsız kalıtılan sistemler arasındaki dengeyi sağlayan mekanizmalar olsa da küçük dişli ve çeneli kişilerle büyük dişli ve çeneli kişilerin eş-

leşmesiyle küçük çeneli büyük dişli yavrular ortaya çıkabilir ki özellikle de dişçilerin bulunmadığı bir toplumda bu durum önemli bir ölüm nedeni olabilir. Bu bakış açısına göre evrim sürecinin işleyişinde insanlar eş olarak görünüşüne alışık oldukları biraz farklı ama çok da farklı olmayan kişilere yönelerek soylarını sürdürme özelliği geliştireceklerdir.

Bu örnekler gösteriyor ki insan yaşam sürecinin ve davranışsal farkların incelenmesini evrimsel biyoloji çok daha anlaşılır kılabilir. Çevrenin etkin biçimde kontrol edilmesi ise evrimsel değişimi son derece hızlandırabilir. Bu da insan biyolojisinin en inanılmaz özelliğini açıklayabilir: yani iki milyon yılda insan beyninin büyüklüğünün iki katına çıkışını!

2. ETOLOJİK MODELLER

Hayvan davranışlarının incelenmesi de insan davranışlarının ve davranış sorunlarının kökenlerine ışık tutmada önemli rol oynamaktadır. Örneğin birçok hayvan davranışının obsesiflerin davranışlarına benzer özellikleri vardır. Etoolojistler değişmez davranış örüntüleri olarak nitelikleri bu davranışların hayvanlarda bir kez ortaya çıktığında, değişmez biçimde süren içsel olarak programlanmış davranışlar olduğunu düşünürler. Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) hastalarının davranışları hayvanların tüy temizleme davranışları, yuva kurma davranışları gibi davranışlarını andırır. Rapaport (aktaran: Leonard 1989) bu davranışların insanların repertuarlarında da olduğu ve hastalarda ortaya çıktığı görüşünü ileri sürmektedir. Temizleme, kaçınma, kontrol etme, tekrarlama ve toplama davranışlarının hepsi temizlik, güvenlik, saldırganlık ve cinsellikle ilgili davranışlardır. Bağlam dışı ortaya çıktıklarında ise bir anlam taşımazlar ve hatta sorun yaratırlar.

Bu nedenle OKB türü davranışların da insan türünün evriminde rol oynayan bir özellik olduğu düşünülebilir. Örneğin aşağıdaki noktalar OKB'nin anlaşılmasına ışık tutabilir (Leonard 1989):

1. OKB belirtilerine benzer davranış örüntüleri yalnızca memelilerde değil tüm hayvan türlerinin

de belli uyaranlar sonucu ortaya çıkan sabit davranış örüntüleri şeklinde görülmektedir.

2. Hayvanlarda görülen bu davranışlar genellikle kendi yaşamını ya da türün yaşamını garantiye alma, koruma amaçlı davranışlardır.

3. İnsanlarda da benzer davranış örüntüleri performans anksiyetesi durumlarında istemli olarak ortaya çıkmaktadır. Post partum annelerde OKB benzeri davranışların sık görüldüğü ve bu durumun hormonal kontrol ile ortaya çıktığı bilinmektedir.

4. Çocuklukta OKB benzeri davranışların ortaya çıktığı normal dönemler vardır.

5. Tüm insan gruplarında OKB belirtisi benzeri davranışlara dinler ya da batıl inançlar çerçevesinde raslanmaktadır.

3. GENETİK

Bir davranışın ne kadar genetik ne kadar çevresel etmenlerce etkilendiği ve iki etmen arasındaki ilişkiler günümüzdeki araştırmaların temel konusudur. Gelişimi açıklayan bir kuramın bireylerin birbirlerine benzerliklerini olduğu gibi farklılıklarını da açıklaması gereklidir. İnsan türünde bilişsel beceriler, kişilik yapıları ve sosyal tutumlar konusundaki farklılıkların sosyal, politik ve eğitimsel açıdan son derece büyük önemi vardır. Ayrıca hangi özelliğin hangi yaşta ne kadar çevresel özelliklere ne kadar genetiğe bağlı olduğu ve bu değişimin nasıl olduğu da önemlidir. Genlerin belirleyici etkisinin yaş değiştikçe değişmesi yaş ilerledikçe artması da bu konuda yapılacak araştırmaları karmaşıklaştırmaktadır. Bu konuda yapılmış bir dizi ikiz çalışması ilginç bulgular vermiştir.

Louisville ikiz çalışmasında monozigot (MZ) ve dizigot (DZ) ikizler doğumdan 15 yaşa kadar izlenmişlerdir. İlk 3 yılda da monozigot ve dizigotların benzer korelasyon gösterdikleri ancak giderek monozigotlar arası korelasyonlar yükselirken dizigotlar arası korelasyonların düştüğü bulunmuştur (Wilson 1983). Zeka üzerinde kalıtsal etkilerin 3-6 ay döneminde çok düşük, %15 civarında iken; 15 yaş civarında %70' lere çıktığı gösterilmiştir. Paylaşılan çevrenin etkisi

ise %60 gibi bir oranda başlayıp 15 yaşında % 25'e düşmektedir. Evlat edinme çalışmaları da bu eğilimi doğrulamaktadır. Aynı ailede büyüyen çocuklarda erken dönemde .50 ye varan korelasyonlar görülürken geç ergenlik ve erken erişkinlikte bu korelasyonlar sıfıra düşmektedir. Yani çocuklukta paylaşılan çevre aynı ailede büyüyen ama genetik olarak ilişkisi olmayan kardeşler arasında zeka bölümü (IQ) konusunda bir benzerlik oluştursa bile erişkinlikte bu etkinin kaybolduğu görülmüştür. Bu bulguların işaret ettiği sonuç şudur: başlangıçta genler bireyler arasındaki IQ değişikliklerinde pek az rol oynamaktadır. Daha çok paylaşılan aile ortamı etkili görünmektedir ancak bireyler daha değişik çevrelerle karşılaştıklarında sahip oldukları genotip onun entellektüel beceriler edinme sürecini etkilemekte ve erişkinlik döneminde bireyler arasındaki IQ farklılıkları genetik farkları yansıtmaktadır.

Louisville ikiz çalışmasında kişilik yapısı ve genetik etkilerin rolü de ele alınmıştır. İlk yılda ikiz bebeklerin hareketlilik düzeyi, tepki verme düzeyi ve rahatlatılabilirlik düzeyi gibi huyları ile ilgili özelliklere bakıldığında da benzeri bir durum ortaya çıkmıştır. İlk yılda hem MZ ikizler hem de DZ ikizler için grup içi korelasyonlar oldukça düşük iken giderek MZ'lar arası benzerlik artmış, DZ'lar arası benzerlikler giderek yok olmuştur.

Sonuçta kişilik özellikleri ile ilgili veriler şöyle özetlenmektedir (Loehlin 1996):

1. Bireysel farklılıklara ilişkin çocuklukta ortaya çıkan orta düzeyde genetik etkiler genç erişkinlikte pik yapar ve daha sonra hafifçe azalır geç erişkinliğe kadar sürer.

2. Paylaşılan aile ortamının etkisi geç ergenliğe kadar giderek azalır.

Tutuculuk ve dini inançlar gibi tamamen kültüre özgü olarak kabul edilebilecek konularda bile genetiğin orta derecede etkisi olduğu bulunmuştur. Sonuçta sosyal tutumların kazanılmasında bir kafeterya modelinden söz edilmektedir. Bireyler her ne kadar çevre kirliliği, din vs gibi konularda fikirlerini kalıtımsal olarak kazanmıyorlarsa da genleri tıpkı bir kafeteryada olduğu gi-

bi, tepsinine koymak için varolan olasılıklar açısından neleri seçeceğini etkileyebilmektedir. Farklı kültürel yapılar kurumlar, okul, TV farklı yemekler sunan farklı kafeteryalar gibi davranırlar ve kişinin neleri seçeceği kendisine sunulanla sınırlı olmakla birlikte kendi kişisel özelliklerini yansıtır. Yaşı ilerledikçe hangi kafeteryayı seçeceği de gündeme gelmeye başlar ve seçenekler artar. Bu model insanları, içsel yetenek ve yatkınlıklarının kendilerine sunulan çevresel uyaranlardan kendi uyumları için gerekli olanı seçmek üzere çevreyi araştıran organizmalar olarak görür. Bu nedenle de öğrenme ile davranış üzerindeki genotipin etkilerinin arttığı ileri sürülmektedir (Loehlin 1996).

Bouchard ve arkadaşları (1990) bu durumu insanın kendi çevresini seçerek kendi doğasına ulaşması: "Nature via nurture" (çevre yoluyla doğa) olarak adlandırmaktadırlar. Yani genler kişinin hangi deneyimleri yaşayacağını seçiminde etkili olur.

Bu görüşler gelişim sürecinde bireysel davranışlardaki farklılıkların giderek aile etkilerinden bağımsızlaşır genetik etkileri yansıttığını düşündürmektedir. Genotipin, organizmanın hangi çevresel uyaranları alacağını belirleyen, seçen yaratan özelliklerinin neler olduğu ise araştırmaların ele aldığı bir başka konudur.

4. BEYİN BİLİMLERİ

Wiesel ve arkadaşlarının beyin gelişimi ile ilgili çalışmaları 1980 de Nobel ödülünü almıştır. Görme korteksi gelişimini inceleyen bu çalışmada araştırmacılar insana çok benzeyen maymun görme korteksi üzerinde çalışmışlardır (Wiesel 1998). Doğumdan önce görme korteksi hücreleri uyaran almaya hazırdır. Doğumdan sonra gözün birisi kapatılınca görme korteksi hücrelerinin %95 inin açık olana tepki verdiği ve 6 ay sonra kapalı olan göz açıldığında da bu durumun değişmediği ve gözün işlev göremediği gösterilmiştir. Bu çalışma beyin gelişiminde çevresel uyaranların etkisinin önemini göstermesi açısından çok önemlidir. Aynı zamanda bazı becerilerin kazanılmasında belli kritik dönemler olduğu kavramını da desteklemektedir. Bu ko-

nuda insanda bilinen örneklerden birisi Japonlarda 'R' sesi olmamasının onların ilerde de bu sesi duymalarına engel oluşudur. Yeni becerilerin öğrenilmesi kortekste uyarılan hücre sayısını arttırmakta ancak kritik dönemler kavramına göre bu durum yalnızca belli zamanlarda olabilmektedir.

GELİŞİMSEL ARAŞTIRMALARIN TEMEL KONULARI NELERDİR ? (Rutter 1992)

1. Biyoloji ve davranış arasındaki ilişkide hangi ara değişkenler rol oynar?

Gelişim sürecinin biyolojik bir süreç olduğu unutulmamalıdır ancak biyoloji ve davranış arasında doğrudan bir ilişki olduğu fikri de doğru değildir. Biyolojik etkiler sosyal sistemin değerleri tarafından süzülür. Böylece farklı toplumların aynı biyolojik etkiye farklı davranışlarla tepki vermesi beklenebilir.

Bu duruma en iyi örneklerden birisi bir çok araştırma bulgusunda ortaya çıkan erken puberteye giren kızların akademik olarak daha az başarılı, daha fazla sorunlu davranış gösteren ve alkol madde kullanımı daha fazla olan bir grup olarak ortaya çıkışının nedeni ile ilgili Magnusson ve arkadaşlarının (1996) yaptığı çalışmadır. İsveç'te yapılan bu çalışma sonucunda ergenin arkadaş çevresinin biyoloji ve ortaya çıkan davranışlar arasındaki ara değişken olduğu bulunmuştur. Erken pubertal gelişim bu ergenlerin kendinden büyük yaşta arkadaş gruplarına katılmasına neden olmaktadır. Bu durumda kronolojik yaşları için erken sosyal ve cinsel davranışlar göstermek zorunda kalmaktadırlar. Bu ergenler, bu yaşantıları sonucunda psikolojik açıdan hazır olmadıkları deneyimlerle karşılaşmakta ve deneyimsizlikleri nedeniyle kendilerini koruyamadıklarında da yukarıda söz edilen durum ortaya çıkmaktadır. . Bu örnekte biyolojik bir farkın toplumsal ara değişkenlerle birleşip belli bir davranış örüntüsüne neden olduğu açıkça görülmektedir.

2. Klinik bozukluklar normalin uç noktaları mıdır yoksa niteliksel farklılıkları var mıdır?

Klinikte gördüğümüz bozukluklar ve sorunların normalin uç noktalarını mı oluşturduğu yoksa farklı kategorileri mi temsil ettiği konusu üzerinde çok çalışılan konulardan birisidir. Bazı bozukluklar niteliksel olarak normalden farklılık gösterir; örneğin ciddi zeka geriliği çoğunlukla normal sınırlar içindeki zekanın farklılıklarından ayrı sınıfta ele alınması gereken bir kavramdır. Sıklıkla hafif zeka geriliği toplumdaki normal dağılımın uç noktasında yer alan bireyleri temsil ederken ağır zeka geriliklerinin kromozom anomalisi gibi farklı bir durumdan kaynaklandığı görülür. Ya da örneğin depresyon normal üzüntü ile ne ölçüde bağlantılı sorusuna yanıt verilebilmiş değildir. Depresyonun farklı tiplerinin niteliksel ya da niceliksel farklar gösterip göstermediğinin araştırılması ile normal üzüntü durumu ile depresyon arasında ne tür bir ilişki olduğu ortaya çıkarılabilir.

3. Gelişim süreci içinde devamlılık ve devamsızlıklar vardır.

Gelişim yaşam boyu süren bir süreçtir. Erişkinliğe ulaşılmasıyla gelişimin durduğu düşüncesi doğru değildir. Ayrıca erişkin yaşantılarının ve ortaya çıkan psikopatolojinin bir geçmişi olduğunu da unutmamak gerekir. Bu durum hem normal hem de patolojik gelişim için söz konusudur. Devamlılıklar olacaktır, çünkü çocukların daha önceki deneyimlerinin bilgisi ve ortaya çıkan yapısal ve işlevsel değişiklikler daha sonraki süreci etkileyecektir. Ancak, çocuğun belli bir dönemdeki özelliklerinin bilinmesi, bu çocuğun ilerde ne tür özellikleri olacağını öngörmek açısından yeterli olmayacaktır. Normal ve anormal gelişim aynı mekanizmaları ya da aynı özellikleri taşımak zorunda değildir. Her ikisi de olabilir. Örneğin şizofreni ya da bipolar afektif bozukluğa zemin oluşturan süreçler normal gelişimin bir parçası olarak kabul edilenlerden çok farklı yapıdadır. Buna karşılık depresyon için bu söyleyemez.

4. Yaşantıların zamanlamasının farklı etkileri olabilir.

Bazen neyin yaşandığından daha da önemlisi ne zaman yaşandığıdır. Bu da bizi kritik dönemler

kavramına getirir. Bazı yaşantıların zamanlamasının önemli olmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi nöral yapı üzerine farklı dönemlerdeki etkilerin bu yapının o dönemdeki gelişimi ile ilişkili olarak ortaya çıkacağıdır. İkincisi o döneme ilişkin psikolojik süreçlere bağlı değişik duyarlılıkların söz konusu olmasıdır (Örneğin bebeklerin bağlanma davranışının en yoğun yaşandığı 6 ay 1.5 yaş arasında ayrılığa duyarlı oluşları gibi ..) Üçüncüsü ise farklı dönemlerde aynı yaşantının birey için farklı anlamlar taşımasıdır.

5. Yaşamda ortaya çıkan deneyimleri kişilerin farklı anlamlandırması söz konusudur.

Aynı yaşantı farklı kişiler için farklı anlam taşır. Örneğin yurt yaşantısı bazı gençler için bağımsızlığın tadını çıkarmak için bir fırsat iken bazılarında aileden ayrılma ile ilgili sıkıntılar ön plana çıkar. Ya da çocuk sahibi olmak bazı kişiler için istenen, beklenen bir yaşantı iken, kötü giden bir evlilikte istenmeyen bir olguya dönüşebilir. Bu durumda ana baba olmak her biri için farklı bir anlam taşıyacaktır.

ÇOCUK VE ERİŞKİN PSİKİYATRİK TABLOLARI ARASINDAKİ DEVAMLILIKLAR (Quinton 1992)

Psikopatolojide devamlılık dört tip olabilir:

1. Otonomik bir süreç olabilir ve aynı tipte devam eder (Homotipik devamlılık): Örneğin otizm gibi tablolarda çocukluk ve erişkinlikte aynı belirtilerle sürerler.
2. Hastalık sürecinde devamlılık olur (Heterotipik devamlılık) Örneğin şizofrenide olduğu gibi yatkinlik etmenleri vardır, tetikleyen bir etmen başlatır ve daha sonra otonom bir süreç olarak devam eder. Altta yatan süreç aynı olmasına karşın çocukluk ve erişkinlikte farklı form gösterir.
3. Yatkinlik etmenleri vardır, tetikleyen etmenler başlatır, ilerki yaşamda da stresle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Örneğin çocuklukta çevresel etmenlerin etkisiyle ortaya çıkan depresyon erişkin depresyonunun ortaya çıkışını kolaylaştırır.
4. Çevresel etmenlere bağlı olarak ortaya çıkan

ve sürdürülen sorunlar: Örneğin davranım bozukluğunun ortaya çıkış ve sürdürülmesinin büyük ölçüde aile düzeninin ciddi bozukluğu, ana baba davranış problemleri ile ilişkili olduğu ve genelde kalıcılık gösterdiği bilinmektedir çünkü sözü edilen risk etmenleri genelde kalıcıdır.

5. Zincirleme bağlantılar: Devamlılıklar bazen doğrudan etkilere bazen de dolaylı zincirleme etkilere bağlı oluşur. Bazı deneyimlerin uzun dönemli etkileri bir dizi değişiklik başlatır. Bu konuda verilebilecek klasikleşmiş örnek Quinton ve Rutter'ın çocuk yuvalarında büyümüş genç erişkin kadınlarla yaptıkları çalışmadır (Rutter 1989). Bu çalışma sonucunda bir kuşakta ana baba ayrılığının nasıl bir sonraki kuşakta da ayrılığa neden olduğuna ilişkin önemli yorumlar vardır. Çalışmada ana babası arasındaki problemler nedeniyle yeterli ebeveyn bakımı ve sosyal destek bulamayan ve ergenlik dönemine kadar aralıklarla ya da sürekli çocuk yuvalarında büyüyen kız çocuklar izlenmiştir. Ergenlikten sonra tekrar aynı ailelere dönen ya da ailesi olmayan genç kızların bir kısmı ya o durumdan kurtulmak için ya da ergenlik dönemi hamileliği nedeniyle kısa sürede evlenmekte ya da bir erkek arkadaşıyla birlikteyken çocuk sahibi olmaktadır. Bu tür evlilikler genelde kendileri de sorunlu ortamlardan gelen ve davranış bozuklukları olan erkeklerle yapılmaktadır. Sonuçta çatışmalı bir evlilik ortaya çıkmakta ve bir sonraki kuşakta da ana baba ayrılığı yaşamaktadır. Bu zincirin uyumlu bir sürece dönüşebilmesi için bazı koşulların değişmesi yeterli olabilmektedir. Örneğin: 2 yaş sonrası kuruma kabul edilen kızlar sıklıkla ergenlikte daha uyumlu bir aile ortamına dönmektedirler. Daha olumlu bir ortamda yaşamaları bu kızların olumlu nedenlerle evlenmeleri ve 19 yaş öncesinde hamile kalmamaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumların her ikisi de yeterli ve iyi ana babalık yapabilmeleri olasılıklarını güçlendirmektedir. Bir başka olumlu etken de okul yaşantısının iyi geçmesi, meslek ve eş seçiminde planlama becerilerini kullanabilmeleidir.

Planlama becerileri ile ilgili bir başka çalışmada da benzer bulgular ortaya çıkmış ve erkeklerde

de 17-18 yaşlarında iyi planlama yapanların 55-62 yaşlarında daha başarılı oldukları bulunmuştur. Burada söz konusu olan, davranışın süreç içerisindeki değişmezliği değil yaşamdaki olaylarla başa çıkmada kullanılan belli bir stildir. Örneğin eğer çocuğun benlik saygısı yüksekse psikososyal açıdan uyumu daha iyi olacaktır. Eğer aile uyumlu ve sıcak ilişkileri olan bir aile ve yeterli destek veren bir aile ise benlik saygısı yüksek olur.

Zincirleme etkilerin kuşaktan kuşağa aktarıldığını da unutmamak gerekir. Elder ve Caspi (1988) de kuşaklar arasındaki aktarımı dört kuşakta gösteren bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmacılar kişiliğin dengesiz oluşunun evlilik sorunlarına neden olduğunu, evlilik sorunları ile birleşen kişilik sorunlarının ana babanın bu işlevlerini yeterince yerine getirememesi sonucunu doğurduğunu, bu durumun çocuğun zor huyları olan bir çocuk olmasına yol açtığını ve bunun sonucunda da bir sonraki kuşakta da kişiliğin dengesizliği ile aynı döngünün başlamasına neden olduğunu göstermişlerdir. Sorunların kuşaklar arasında bu şekilde aktarımı genetik etmenlerin aktarımı ve sosyal ve fiziksel çevrenin benzerliği ile de açıklanabilir.

RİSK YAKLAŞIMI:

Rutter bazı çocukların olumsuz yaşam olayları ile daha iyi başa çıkabildiğini söylemektedir. Bu duruma "dayanıklılık fenomeni" adını vermektedir. Risk etmenlerini ele alırken dayanıklılık fenomeninin de göz önünde tutulması gerektiğini ileri sürmektedir. Risk etmenlerini içeren aşağıdaki başlıklar Rutter'ın (1998) "olumsuz yaşam koşullarına karşı dayanıklılık" "Resilience versus vulnerability" başlıklı konuşmasından alınmıştır :

1. Risk etmenleri ve koruyucu etmenler bozuklukların gelişiminde rol oynar ve karşılıklı etkileşirler.

Risk faktörleri ve koruyucu faktörlerin ve aralarındaki ilişkilerin hep birlikte ele alınması gerekir. Hem iyi hem de kötü deneyimler gelişimi etkiler. Ancak her olumsuz deneyim gelişimi olumsuz etkiler denemez. Enfeksiyonlarla karşı-

laşmanın enfeksiyonlara direnci arttırdığı gibi olumsuz deneyimler de başatma becerilerini artırabilir.

2. Risk göstergeleri ile risk süreçlerini ayırt etmek gerekir. Örneğin kötü koşullarda yaşayan çocuklarda ruhsal hastalık riskinin arttığını biliyoruz. Ancak kötü koşulların düzelmesi hastalığı azaltır mı bilinmiyor. Risk etmenleri ile ilgili yazın çocuklukta olumsuz yaşantıların erişkinde ruhsal bozukluklara yol açtığını desteklemektedir. En çok üzerinde çalışılmış olanlar: yetersiz anne bakımı, ana baba kaybı ya da ayrılığı, ailede şiddet ve problemler ve ebeveyn ruhsal hastalığıdır.

Özellikle depresyonla ilgili yapılan çalışmalar bu sorunların erişkin depresyonunda rol oynayabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu etkinin hangi yolla ortaya çıktığı yani ara faktörlerin neler olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kessler ve Magee'nin (1993) çalışması çocuklukta olumsuzluklar ve erişkin depresyonu arasındaki ara iletkenin çocukluk depresyonu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ailede içki sorunları, ailede ruhsal hastalık, ailede şiddet, ana baba arası evlilik sorunları ve boşanma olarak sıralanabilecek bu sorunlar özellikle erken başlangıçlı (20 yaş öncesi ortaya çıkan) depresyonda etkili olarak bulunmuştur. Yazarların görüşü bu olumsuzlukların ilk depresyon atağına zemin hazırladıkları ancak daha sonra erişkinlikte ortaya çıkan majör depresyonun yeniden alevlenme olduğu yönündedir. Çocuklukta ortaya çıkan depresyon sonraki çevresel faktörlere zemin hazırlamakta ve uzun dönemde iyileşme ve toparlanma olasılığını azaltmaktadır.

3. Çevresel risk etmeni gibi görünen bazı riskler aslında genetik risk etmenleri olabilir: Çünkü çocuklar için genetik risk taşıyan ebeveynler aynı zamanda da olumsuz bir çevre oluştururlar.

Ya da otizmde olduğu gibi çevresel risk gibi görünen obstetrik problemler aslında altta yatan otistik sürecin intrauterin dönemdeki bir göstergesi olabilir.

4. Çocuklar çevrelerini etkilerler: Çocukların

çevrelerindeki kişilerle etkileşimi farklı olabilir. Sosyal destek alma konusunda daha becerikli olan çocuklar olumsuz yaşam olaylarından daha az etkilenebilir.

5. Birden fazla risk etmeni bir araya geldiğinde problem ortaya çıkma riski kümülatif olarak artar: Örneğin çocukta zaten duygusal sorunlar varsa bu grup çocuklar hastaneye yatış sürecinden daha olumsuz etkilenirler. Daha kolay huylu çocuklar psikososyal risklerden daha az etkilenebilir.

Çocuğun IQ düzeyi de çok önemli rol oynar. Düşük IQ çocukların ailenin sorunlarından daha fazla etkilenmesine yol açar. Çocuklukta streslerle başa çıkmayı öğrenen çocuklar erişkinlikte de strese daha dayanıklı olurlar. Örneğin evde daha fazla sorumluluk alan büyük çocukların ekonomik depresyon döneminde sorunlarla daha iyi başa çıktığı gösterilmiştir.

6. Ana baba tutumları ve çocuk davranışları karşılıklı ilişkilidir: Daha zor huyu olan çocuklar ailede daha çok eleştirilip günah keçisi olurlar. Çocukta davranım bozukluğu arttıkça ana babada sertlik artar yani karşılıklı bir ilişki sözü konusu olabilir. Yuvalarda daha dayanıklı çocukların daha fazla yuvadaki olumlu erişkin rol modelleriyle ilişki kurduğu görülmüştür. Suça yönelimli arkadaş grubuyla daha fazla birlikte olan çocukların suça yönelme riski artmaktadır.

7. Daha sonraki deneyimler insanın daha önceki yaşantılarından bağımsız değildir.

Toplumdaki kötü deneyimler genellikle raslantısal olarak dağılmaz. Kişiler çevrelerini büyük ölçüde kendi eylemleriyle belirlerler. Farklı başa çıkma yöntemleri kullanabilirler. Örneğin planlama bir başa çıkma yöntemi olduğu gibi sorun çözmede şiddete başvurma da bir başa çıkma yöntemidir. Bu durumlarda "kader kurbanı" yaklaşımı çok doğru değildir. Sorunların zincirleme olarak sürmesinde kişinin seçimlerinin rolü üzerinde durulması gerekir. Örneğin : okulda başarılı olanların planlama becerileri daha iyi olmaktadır.

8. Kronik olumsuzluklar akut streslere göre psikiyatrik hastalık çıkarma açısından daha et-

kilidir.

Örneğin sürekli şiddet olan bir evde yaşamak çocuğu akut bir ayrılığa oranla daha olumsuz etkileyebilir.

9. Kişilikler arası farkların ortaya çıkmasında paylaşılmayan ortamlar paylaşılanlardan daha etkilidir. Aynı aile içinde yetişen kardeşler için bile aile etkileri tüm kardeşler için aynı değildir. Çocuklar aile içinde oynadıkları role göre olaylardan farklı etkilenirler.

10. Çevrenin etkisi bozukluklar için farklı olabilir. Örneğin otizm açısından paylaşılan çevrenin çok rolü yoktur ama davranım bozukluğu açısından vardır.

11. Yatkınlıklar ve koruyucu faktörler farklı olduğu için çocuklar strese yanıtlarında farklı tepkiler verirler. Örneğin: Olumlu okul yaşantısı toplumdaki kızlarda sosyal işlevlerin daha iyileşmesine katkıda bulunmamaktadır ama eğer kurumda yaşayan bir kız ise etkili olduğu bulunmuştur.

Benzer şekilde sorunlu ortamlardan gelen gençler için ordudaki deneyimler olumlu olabilmektedir. Ergenlik döneminin sonlarında orduya katılan bir genç evlenmeden orduya girer ve bu dönemde suçun yoğun olduğu ortamlardan uzak kalır. Böylece suça yönelme açısından daha riskli olabilecek bir dönemi orduda yapılandırılmış bir ortamda atlatır. Buna benzer şekilde çocuklukta antisosyal davranışları olan kadınlar olumlu evlilik ilişkileri kurduklarında yaşam biçimlerinin değişebildiği bulunmuştur. Çocuklar için karı koca arasında sorun olduğunda eğer çocuğun ebeveynlerden biriyle olumlu ilişkisi varsa problem davranışların daha az ortaya çıktığı görülmüştür.

12. Olumsuz yaşantıların bilişsel olarak nasıl anlamlandırıldığı etkilerini değiştirebilir.

13. Erken dönemdeki bir çok yaşantının etkisi erişkin dönemlere kadar sürer.

14. Bazı etkilerin sürüp sürmeyeceği büyük ölçüde dolaylı zincirleme reaksiyonlarla belirlenir.

KILIÇ

Risk etmenleri ve koruyucu etmenler bu çerçevede ele alındığında çocuklardaki risklerden etkilenme düzeyini azaltmak ve dayanıklılığını arttırmak için atılması gereken adımlar şöyle sıralanabilir (Rutter 1998):

1. Risk düzeyini azaltma.
2. Çocuğun riske duyarlılık düzeyini azaltma, çocuğu psikolojik olarak güçlendirme
3. Olumsuz etkileri azaltan etmenleri devreye sokma:
 - a) ana babanın çocuğunu daha iyi izlemesi ve kontrol etmesi.
 - b) çocuğun aile içinde günah keçisi oluşunu azaltıcı adımlar
 - c) ana babanın sorunlarını azaltma yönünde adımlar atarak gerilimi azaltma.
4. Negatif zincirleme etkileri azaltma.
5. Pozitif zincirleme etkileri artırma
6. Yeni olanaklar yaratma
7. Nötralize edici deneyimler yaşama şansı ortaya çıkarma.
8. Deneyimlerini işlemelerine, anlamlandırmalarına, yaşamları ve kişiliklerine pozitif deneyimler eklemelerine yardımcı olma.

SONUÇ

Gelişimsel psikopatoloji kavramı normal ve normal dışı ruhsal süreçleri anlamada kullanılacak bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısı çocuk ruh sağlığı alanında çalışanların çocukların sorunlarına çok yönlü yaklaşabilmesini kolaylaştırabilecek bir çerçeve oluşturması açısından yararlıdır. Risk etmenlerini ve koruyucu etmenleri tanıyabilmek, karşılıklı etkileşim içinde ele alabilmek koruyucu ruh sağlığı yaklaşımı açısından da olanaklar yaratacaktır.

KAYNAKLAR

Bateson P (1996) *Design for a life. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s: 1-21.

Bouchard TJ, Lykken DT, Mc Gue M ve ark. (1990) *Sources of human psychological differences: The Minnesota Study of twins reared apart. Science*, 250: 223-228.

Cairns RB (1996) *Socialization and sociogenesis. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:277-296.

Elder GH, Caspi A (1988) *Human development and social change: An emerging perspective on the life course Persons in Context: Developmental Processes içinde*, N. Bolger, A. Caspi, G. Downey, M. Moorhouse (ed), Cambridge University Press, Cambridge.

Cummings EM, Davies PT, Campbell SB (2000) *Developmental Psychopathology and Family Process*, S: 17-34. Guilford Press, Londra.

Gottlieb G (1996) *A systems view of psychobiological development. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:76-105.

Hinde RA (1996) *The interpretation of biology and culture . The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:359-376.

Kessler RC, Magee WJ (1993) *Childhood adversities and adult depression: basic patterns of association in a US national survey. Psychological Medicine*, 23: 679-690.

Leonard HL, (1989) *Childhood rituals and superstitions: developmental and cultural perspective. Obsessive Compulsive Disorder in Children and Adolescents içinde*, JL Rapaport (ed) . American Psychiatric Press, Washington DC., s. 289-309.

Loehlin JC (1996) *Genes and environment. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:38-52.

Magnusson. D (1996) *Towards a developmental science. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:15-19

Quinton A, (1992) *Links between childhood and adulthood. Ders notları, Institute of Psychiatry, Diploma Course in Child and Adolescent Psychiatry.*

Rutter M (1989) *Pathways from childhood to adult life, J Child Psychol Psychiat* 30(1): 23-31.

Rutter M (1992) *Concepts of development. Ders notları, Institute of Psychiatry, Diploma Course in Child and Adolescent Psychiatry.*

Rutter M (1992) *Stress and adversity. Ders notları, Institute of Psychiatry, Diploma Course in Child and Adolescent Psychiatry.*

Rutter M (1996) *Developmental psychopathology as an organizing research construct. The Lifespan Development of Individuals içinde*, D. Magnusson (ed), Cambridge University Press, Cambridge, s:394-414.

Rutter M (1998) *Resilience versus vulnerability- which is most important in prevention? 14th International*

Congress of the Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions Stockholm, İsveç.

Sroufe LA, Rutter M (1984) The domain of developmental psychopathology. Child Development, 55: 17-29.

Wiesel T N (1998) Brain Development- Nature and Nurture. 14th International Congress of the Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions Stockholm, İsveç.

Wiener JM (2000) Integration of nature and nurture: A new paradigm for psychiatry. Am J Psych, 157 (8):1193-1194.

Wilson RS (1983) The Louisville Twin Study: developmental synchronies in behavior. Child Development. 54: 298-316.

Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi 10. yayın yılını geride bırakmıştır. Dergimizin bu kadar uzun süredir yayınlanabilmesi ve bugün ulaştığı bilimsel düzeye gelmesinde danışmanlarımızın katkılarının önemli bir payı olduğunu düşünüyoruz. Özveri ve titizlikle sürdürdükleri bu çalışmalar için kendilerine teşekkür ederiz. Dergimize gösterdikleri ilgi ve desteğin sürmesini dileriz.

Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi

Yayın Kurulu